

~~1A~~~~38+23~~

Eesti -ss-aineselisest deminutiivsuffiksist.

Eesti (ja üldse ka ligemate sugukeelte) sõnatüvede -ss-esineb peamiselt vaid laenupäritoluga sõnavaras (vt. Kettunen'i Eestin kielen äännehist. 94) nagu *püss, mässama, lass, kauss, kass* j. t. või muidu hilisemat laadi kirjeldavais sõnus (*kõssis, mossis, õssitama, kussutama* jne.). Algsome tüveainestikus igatahes -ss- näikse olnuvat — nii võõristav kui ka see paistab — erandlikult haruldane. Järgnevad read tahavad tähelepanu juhtida -ss-ainesele eesti lühendusnimede tüvedes, mis eelöelduga kooskõlas ka on hilisemat algupära, nimelt on suffiksaalse päritoluga. Järgnevas tulevad siiakuluvatena erilise käsitluga alla sõnad *kaiss, oiss, poiss, jäss* kui tuletised pikemaist tüvisõnust *kainal, oinas, poeg, ?jäär*, kusjuures nende tuletiste kui tüübiliste algselt meelituslike lühendusnimede tekkimisel on tuletamise aluseks võetud vaid põhisõna esimene silp *kai-, oi-, poi-, iä-(?> iä-)*. Lühidalt ligemaid sugukeeli ja naaberkeeli puudutades hiljem siis kaalume ka kõnealuse suffiksainese algupära küsimust.

Eesti *kaiss* g. *kaisu*,

Wiedeman'n'il *kaiz* g. *kaizu* 'Schoss, Umarmung, der Raum zwischen der Brust und den darüber gelegten Armen (vergl. *rüpp*)', *kaizu võtma* 'in den Arm nehmen (bes. liegend)' kuulub sõnade hulka, mille tüve *ss-i* algupära võiks otsida suffiksainest. Sõna murdeis esinemise ulatuse iseloomustamiseks vaadeldagu ligemalt järgmisi andmeid AES-i arhiivist: Kih *kaiš*, g. sg. -*šsù*, p. -*šssu* (*tulè mô kaišsu*; *lašs ô kinasti mašmà kaišsus*), Vll *kaiš*, g. sg. -*sù*, p. sg. -*ssu* (*lašs on mù kaišsus*), Kse *kaišsu*

Sõna üldestilisuses veendumiseks vaadeldagu näiteid mõnest eri murdepaigast: Kuu (EK III 36, L. Pärt) *poĩ|s*, n. pl. *-ssid*, Kih *poĩ|s*, *-ĩsi*, Ris *poĩ|s*, *-si*, *-ssi* (*kariã p.*, *kũĩñni p.*, *vanã p.* jne.), Jãm, VII, Tor *poĩ|s*, *-si*, Kod. Vok. 70 *poĩs* 'knabe': n. pl. *poesid*, Tor, Krl *poĩs*: g. *poesi*, demin. *poĩškeñi*, Vas *poĩ|s*, *-zi*, Seltini-Aluliina (Voolaine' järele) *poĩ|s*, *-zi*, *-ssi* (*nũr p.* un *vahn p.*), setu Pangevitsa (Saareste' teatel) *poĩš* 'naisemees' (NB viimase tähendusvarjundit!).

Väljaspool eesti keeleala esineb kõnealune sõna laenuna sm. Tytärsaare murdes kujul *tuvapoissi* (< *toapoiss*, vt. Ojansuu, SKTT 173); sm. kaguranniku murd. käsikirj. Kymi *poitsi* 'poika' ja Sakkijärve *poitsu* võiksid vahest ehk oma esinemisala tõttu olla pärit eestist ja seletuda mingi *-ss->-ts-* substituutsiooniga või aga võivad olla sm. erimoodustised, samuti nagu seda kahtlemata on Lõuna-Pohjanmaalt Kurikka murdest noteeritud käsikirj. *poisu* 'poju'. Eesti laenuks tuleb teda vist pidada ka *vadjas*, kus juba Ahlqvist'il leiame *poissi* 'gosse', Jõepäras (AES, Tsvetkov'i järgi) *poĩ|ssi*, g. *-si*, p. p. *-ssiã* 'poiss'. Sõna esineb juba kreevineil (Wiedemann'i järele) *poisi*, *poissi* 'Knabe', 'Diener' kujul, pidi nii siis *vadja* keeles olema juba enne XV sajandi keskpaigas sündinud kreevinite muudest *vadjalastest* eraldumist (vähe usutav on, et kreevinid oleksid ta peale seda aega eraldi laenanud eesti keelest). Edasi leidub käsiteldav sõna ka liivis (kas ka eesti laenuna, sellest allpool), nimelt Sjögren-Wiedemann'i järele *poiss* pl. *puošid* 'Knecht, Junge, Diener; Knabe, junger Mensch; Bube im Kartenspiel' - Salatsi *pũis*, Setäläl (teksinäiteis Liivin kieltä, lk. 1) n. pl. lvJ *puošid*, Kettunen'il (käsikirj.) lvJ *poĩs* pl. *pũoššid* - lvL *p#oĩs* pl. *pũoššid* 'poiss', *p#oĩški* 'poisikene'.

Sõna algkuju *poĩssi* on vaidlematult saadud tüvest *poĩka* (e. *poeg*, sm. *poika*, lv. *pũoga* jne., vt. Szinyei' Sprw.² 31) *ss*-lise deminutiivainesse liitumise teel (< **poĩ[ka]* + *-ssi*).

Wied-i *jäss* g. *jässä*

'kleiner, unansehnlicher, schlecht gewachsener Baum oder Mensch' (sellest edasi tuletunud adj. *jässakas*) paistab olevat

puht-häälikmetafoorne hiline moodustis. Võetagu tema kohta näiteid ka eri murdeist AES-i murdearhiivist: Kih *jä|s*, -*ssi* g., p. sg. -*ssi* 'jäss' (*igavene jäskaël mäs*), Ris *jäš* g. *jässi* (*mis nisukke vekkè jäš on ka...*), Mär *jäš* g. *jässi* 'väikese kasvuga, kõnni jäänud puu või inimene' (hv., jpb.; näit. *eks nâ poisi jässi*), JMd *üks vâ jäš, jäš mäs* (Wied-i tähenduses), KJn *mehè jäš* g. *jässi*. Sellest pole ei häälikuliselt ega tähenduslikult kuigi kaugel sm. (Lönnr.) *jäsä ~ jässä* (~ *jäsysis*) 'styf och tung, obäcklig l. ovig menniska l. annan varelse'. Murdeti aga näikse sama sõna *jäš* viitavat algupärale, mis meid siinkohal huvitab, nimelt leiame Ris-s tema tähendavat 'jäära' lastekeeles: *jâr* — sellest lastekeelne meelitussõna *jäš* tuletunud ss-suffiksiga. Pole isegi täitsa võimatu, et ka Wied-i antud, murdeis üldisemalt esinevas ülemal nähtud tähenduses *jäš* sõna on sama tuletis *jârast*, ainult tähenduseldasa pildistunud (vrd. *mehe jäss, poisi jäss, jässkael mees* — täninigi tarvitusel nähtavasti eriti just *mehe* ja *poisi* kohta). On ju näit. ka paralleelselt *päs* g. *pässä* 'väike kängus inimene' sõna (esineb Krk-is, vt. Saareste, Leks. vahek. I 57) saadud *päss* 'Schafbock, Widder' sõnast samasuguse tähendusmetafoori kaudu.

Niisugust oletust toetab omalt poolt ka see, et

liivi *ijõs* 'oinas',

mis oma loenguil prof. Kettunen on rinnastanud eesti vastega *jäär ~ jaar*, võib oma tüve ss-ainese saanud olla samast deminutiivainesest — *jära* tüvele on liitunud kõnealune -ss-.

Käsiteldud neli eesti sõna paistavad ss-aineseliste moodustiste seas silma oma levingulaiusega ja ühtlasi sellega, et nad on lastekeele resp. meelituskeele kitsaist raamest välja tunginud kaugemale üldkeele valdkonda. Eri murrete võimaliku vastava lastekeele- resp. meelitusõnastiku tühjendavaks käsitlemiseks tänini saadaval oleva ainekliku põhjal pole lootusi. Eelneva kinnituseks esitatagu ainult lisanäiteks „*oi, ei*-deminutiivides“ lk. 17 esinev *uso* 'das Lämmlein' (vrd. *utt, ute*, lk. 47) ja lk. 29 *tils*, murd. *tilts* g. *tilsü* 'penis' lk. (vrd. *til id.*), lk. 24 *lilts* (vrd. *lill*), lk. 207 *äs*

g. *ässi* 'vulva' (Rõigi, ? vrd. Wied. *häbedus* 'Scham, Schamteile', eufemistl. *naesterahva h.*). Rõhutatagu erilisel seda märgatavat osa, mis *-(s)s*-ainesel näikse olevat isiku-meelitusnimedede kujundamisel, kui vaatleme kas või siiakuuluvaid *Wiedeman n*'i sõnaraamatu näiteid: *Hints* g. *Hintsu*¹ (vrd. *Hindre*, *ts*-line vaste aga ka alasaksas), *Jantsu* g. *Jantsu* (vrd. *Jaan*), *Maáss* g. *Maási* (für kleine Mädchen, welche *Madli* getauft sind), *Tints* g. *Tintso* (mehenm., vrd. *Tiññ*), *Tõns* g. *Tõnsu* ~ *Tõnts* g. *Tõntsu* (vrd. *Tõnu*, *Tõññ*; ? või *Tõnis* > *Tõns* > *Tõnts*). Lisaks mainitagu Saaremaalt nimed *Junts*, *-i* (vrd. Wied-i *Juññu* = *Juhan*), *Kaasu* (vrd. *Kaarel*, *Karl*), *Lints* (vrd. *Liina*), *Lents* (*Leena*, *Helene*), *Mants* (vrd. *Herman*, *Mann* = *Marie*), *Mints*, *-i* (vrd. *Minna*, *Miina*), *Naats* (vrd. *Nadja*), *Rints* (vrd. *Katariina*, *Riinu*), *Talts* (vrd. *Nataalia*). Samasse nimetüüpi peaksid kuuluma ka *Kitzberg*'il Püve Peetri tütardekolmiku meelitusnimed *Tinsi*, *Minsi*, *Linsi* (vrd. *Tiina*, *Miina*, *Liina*), pärit Lõuna-Pärnumaalt.

Soome keele kohta pole kahjuks seni tehtud tähelepanekuid *s(s)*-ainese esinemisest. Võimalik, et murdeti lastekeele sõnavaras leidub mõningaid vastavaid tõestisi, nagu ülemal käsiteldud Kurikka *poisu*. Deminutiivses isikunimestikus igatahes vilgatab mõnikord seda laadi ainestikku, täheldatagu näit. *Jussi* (vrd. *Juho*, *Juhana*, *Jukka*), *jusu* 'pieni Juho', *Jassu* (vrd. *Jaakko*), *Tussu* (vrd. *Tuomas*, *Tuppu*; vt. „*oï-*, *eï-dem.*“ 212), Kuopio *Miksi* (~ *Mikko*; vt. „*oï-*, *eï-dem.*“ 207). V. Pajari esitatud Parikkala nimestikust Vir. 1924, 146 järgmm. leiame hulga siiakuuluvaid meelitus- ja halvustusnimesid: *Añtso* (~ *Anffi*), *Elssi* (~ *Eljas*), *Hessi*, *Hesso* (~ *Heikki*), *Lassi* (~ *Laur*; vrd. aga ka rootsi *Lars*), *Mašso* (~ *Maffi*), *Miksa* (~ *Mikko*), *Peksa* (~ *Pekka*, *Peska*), *Empsa* (~ *Emma*, *Emilia*), *Iitso* (~ *Iita*). Võimalik, et selline deminutiivnime tüüp hulgalisemalt on erilisel omane idasooome murdeile, kus ta võib seletuda vene mõjuga (*Jassu*, *Miksa*, *Peksa* — vrd. vn. *Яуа*, *Мууа*, *Пеуа*).

¹ Häälikuliselt *-ns(s)* < *-nts-*, *-ls(s)* < *-lts-* selles ja järgnevais näiteis, vaevalt küll *t* kuulub otse suffiksainesse (*-ts-*).

Viimasele arvamisele kallutab eriti veel see asjaolu, et tugeva vene mõju aluseis karj.-aun. ja vepsa murdeis leidub teataval määral š(š)-suffiksilist ilmsesti võõrapärast deminutiivainestikku. Selle kohta vt. „oļ-, eļ-dem.“ lkk. 156, 184, 201: vn. *мамаша, Ильюша, Машиа* (vrd. *Мария*), *Фема* (vrd. *Феодор*), *Мун[к]а* tüübi otsesel või kaudsel eeskujul on saanud veps. (Kaskeza) *dañšij* = *Danil*, *mašeļ* 'Maria', *pašeļ* 'Pauli', *ivšeļ* 'Iivanan puhuttelunimi', aun. *oršoi* 'orivarsa' (vrd. sm. *ori* 'täkk'). Valgustavad on ka lisanäited l. c. 208, 209 aun. *bošši* 'vuotta nuorempi oinas' (veps. *bošeļ*, *boši*, vrd. *bokki* 'oinas', vn. *бопан*), Suojärve karj. *küršši* 'miehen kalu' (vrd. *kürbä* id.), *Iošši* 'Johora', *Ašši* 'Agrippina', hoomatagu vepsL (Kettunen'i järele) *käps* 'käpp, linnu jalg' (vrd. e. *käpp*, sm. *käpälä*, *käppä* ja murd. lsk. *käpsä*), Suoj. (käsikirj. andmeil) *Marpušši* nalj. = *Marppa* 'Marta, *Okušši* = *Okku* 'Akulina', *lotošši* 'lihav inimene'.

Karj.-aunuses ja vepsas ning, niivõrt kui võib järeldada tarvitada olnud väga piiratud materjalist, isegi (ida)soomes kõnealune -s(s)- resp. -š(š)-aineseline tuletisliik viitab slaavi päritolule. Sellevastu eestis (resp. liivis) sama suffiksainest vene poolt tulnud hiliseks laenelemendiks arvata pole küllaldast alust: niisugusel korral peaks ta olema eriti produktiivne idaeestis, iseäranis venemõjulises kagueestis. Nii-palju kui ülemalkäsiteldud vähene eesti isikunimestik lubab järeldada, näikse -s(s)-aineliste nimede levinguala aga koguni vastuoksa suunduvat läände (NB saared, kust ka *Wiedemann*'i järgi tsiteeritud vastavad näited [I] peamiselt pärinevad). Laiemalt esinevate siiakuuluvaiks peetud üksik-sõnade *poiss*, *kaiss*, *oiss*, (?) *jäss* levingulaius on nende auväärse vanuse tõestajaks ja sellega ühtlasi kinnitab nende slaavimõjulise hilistekkimise ebatõenäosust. Kui läänemeresm. keelte edelarühmas (eesti, liivi, vadja) tuleks otsida vene š-tuletusainese jälgi, siis peaks nende leidmiseks loomulikult kõige enam eeldusi olema vene mõjudest eriti tugevasti läbi-imbunud vadjas. Vadja k. senised ülestähendised aga ei sisalda niisuguseid jälgi, koguni üksikult esinevat sn. *pojssi* peab seal sellepärast pidama eesti laenuks.

Kõnealuste eesti, liivi (*pojs, iõs*) ja osalt soome (eriti lääne, nimedes nagu *Jussi~jusu, Hessi*) tuletiste *-s(s)*-ainese lähimaks ja lihtsaimaks seletuseks oleks loomulik, et see *-ss-* (*-s-?*) on olnud juba algsõomes, vähemalt hilisemas, omaks deminutiivseks suffiksaaineseks eriti affektiivseile ja lastekeelseile moodustisile. Võib-olla õnnestub hiljemini, kui eri sugukeelte alalt vastavat sõnavara süsteemaatsemalt kogutakse, seda oletust tõestadagi; praegu, peab mõõnma, see algsõomeaegsus-väide on nõrgalt põhjendatud. Pealegi ei puudu väljavaated teiseks *-s(s)*-ainese algupära seletuseks. Nimelt leidub läti naaberkeeles omi põliseid *-s-*, *-š-*suffikseid (vt. J. Endzelin'i Lettische Grammatik, §§ 195—7, lkk. 275—6), milledega tuletatuist osa vähemalt näikse olevat deminutiivset laadi (*depsis* 'kleiner, fetter Knabe', *tupesis* 'Heuschober', *sunešs* 'Hündchen' jm.) ja millede mõjustis võib olla liivi-eesti (? ja eesti kaudu soome) *-ss-*suffiksi tekkimise põhjuseks (eestis laensõnade *-ss-* vastab ju läti *-s-*le, vrd. *kauss*-sõnas). Ka isikunimedel on lätis nähtavasti sibilandilised moodustised, mis võivad omalt poolt mõjustajatena kõne alla tulla (vt. C. Chr. Ulmann, Lettisches Wörterbuch) *Gatfchis* (~ *Gotars* 'Gotthard'), *Janzis* (~ *Jahnis*), *Inzis*, *-tfcha* (~ *Indrikis*), *Kafchis* (~ *Kahrlis*), *Stafchis* (~ *Stanislavs*), *Afcha* 'Agathe', *Edfcha* (~ *Eda*), *Katsfcha*, *Katschis* (~ *Katrihne*), *Losfcha* (~ *Latte* 'Charlotte') jne.

Seda kõike arvestades peab esialgu *ss-*suffiksi läänemeresoomelisuse oletuse juures esialgu jääma tugevasti kahtlevale seisukohale.

J. Mg.